

Különböző nyelvjárások magánhangzó-rendszereinek találkozása: a *meg* igekötő esete Moldvában¹

Vargha Fruzsina Sára

Nyelvtudományi Kutatóközpont

The phonetic quality and phonological status of *e*-like vowels have traditionally been relevant criteria in describing Hungarian dialects and delimiting dialect areas. In the present study, I investigate vowel quality in a relatively common morpheme, the verbal particle *meg* with a quantitative, linguistic-geographical approach, based on phonetically recorded data from three Moldavian data repositories. I aim to draw lessons from this example to illustrate the striking Moldavian variability of *e*-like vowels, amplified by the interaction of two different dialect types (Eastern Székely and Mezőségi), and to determine the nature of this interaction that may also influence the typological classification of Hungarian dialects of Moldavia. Based on the results, we should clearly distinguish the dialects of the Bákó/Bacău area not only from the Northern dialects but also from the Székely ones.

Keywords: dialect geography, dialectometry, dialect interaction, dialect classification, Hungarian dialects of Moldavia, vowel quality

Kulcsszavak: nyelvföldrajz, dialektometria, nyelvjárások kölcsönhatása, nyelvjárások osztályozása, moldvai magyar nyelvjárások, magánhangzó-minőség

1. Bevezetés

Az *e*-féleségek fonetikai minősége és fonológiai megítélése hagyományosan fontos szempontnak minősül az egyes magyar nyelvjárások leíró jellemzése és a nyelvjárási területek elhatárolása esetében egyaránt. Jelen tanulmányban egy viszonylag gyakori morféma, a *meg* igekötő magánhangzójának minőségét vizsgálom kvantitatív nyelvföldrajzi megközelítésben, három moldvai adattár fonetikusan lejegyzett adatai alapján. Arra törekszem, hogy *e* konkrét példa tanulságai által is érzékeltessem az *e*-féleségek feltűnő moldvai variabilitását, amelyet a két különböző jellegű, a keleti székely és a mezőségi nyelvjárástípus találkozása és egy-

¹ A kutatás az 129921 számú NKFIH-projektben készült, a tanulmány végleges formájának elkészítését a 138396 számú NKFIH-projekt és A moldvai magyar nyelv: Adatbázisépítés és grammatikai kutatások című ELKH-projekt támogatta.

másra hatása erősített fel, illetve hogy meghatározzam ennek a kölcsönhatásnak a jellegét, amely a moldvai nyelvjárási területek nyelvjárástipológiai elhatárolását is befolyásolhatja.

Moldva kiemelt területe a magyar nyelvészeti kutatásoknak; ennek ellenére, ahogyan összefoglaló munkájában Tánzos Vilmos fölhívja rá a figyelmet, viszonylag kevés olyan nyelvészeti tanulmány született, amelyeknek a középpontjában a moldvai magyar nyelvjárások hangtani jellegzetességei állnak (2011: 154). Nagyobb összefoglaló, kvantitatív szemléletű, a magyar nyelvjárások hangrendszerének módszeres vizsgálatát kitéző munka egyetlen egy van, Imre Samu 1971-es, *A mai magyar nyelvjárások rendszere* című monográfiája. Imre Samu azonban *A magyar nyelvjárások atlasza* (a továbbiakban MNyA.) anyaga alapján végzett elemzéseket, így a nyelvterület keleti felére vonatkozóan csak igen óvatosan tehetett megállapításokat a kutatópontok csekély száma miatt, Moldvára vonatkozóan pedig egyáltalán nem, hiszen ezen a területen a MNyA. munkatársai nem gyűjtöttek adatokat.

Hegedűs Lajos az 1940-es évek végén, illetve az 1950-es évek elején, hangfelvételek és ezen felvételek finom fonetikai lejegyzése alapján tesz rövid megállapításokat a moldvai nyelvjárások hangrendszeréről a lejegyzéseket közreadó szöveggyűjtemény előszavában (1952). Ugyan csupán nyolc moldvai település Magyarországra áttelepült beszélőinek nyelvhasználatát vizsgálta, szövegfelvételei olyan jelenségek elemzését is lehetővé teszik, amelyek vizsgálatát az izolált szavakat rögzítő atlaszok nem, illetve a gyakoriságra, használati körre vonatkozóan is tud megállapításokat tenni (például az *á* előtti asszociatív *á*-zás esetében).

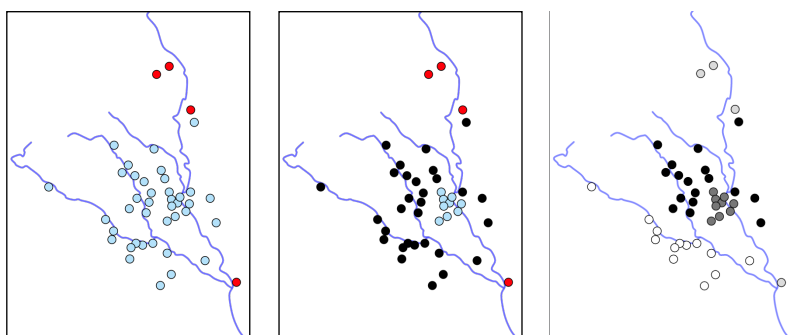
A moldvai nyelvjárások vizsgálatát a kolozsvári nyelvöldrajzi iskola kutatói tűzték ki célul, ezt szolgálták a területen folyó kutatások, gyűjtések, amelyek eredményeként létrejött *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* (a továbbiakban MCsNyA.). Elsősorban az atlasz példaanyaga alapján legfőképpen Gálffy Mózes (1964a, 1964b, 1965), illetve később Murádin László (1965, 1980, 1981) készített leírást a moldvai nyelvjárások hangrendszeréről, illetve egyes hangtani vonatkozásairól. Ezek a leírások azonban inkább egyes adatok, kiragadott példák alapján hívják fel a figyelmet a moldvai nyelvjárások és a köznyelv hangtani párhuzamaira és eltéréseire, illetve a régióra jellemző hangszínrealizációkra, viszont kvantitatív összevetések, térképes kimutatások hiányában kevésbé adnak lehetőséget a különböző eredetű moldvai nyelvjárások viszonyrendszerének megragadására.

2. A moldvai nyelvjárások csoportosítása

A moldvai nyelvjárások csoportosítása alapvetően a hangrendszeren, azon belül is a magánhangzó-rendszeren alapul. A felosztás Szabó T. Attila (1959) nyomán hagyományosan háromosztatú: északi csángó, déli csángó és moldvai székely csoportot különböztet meg. Ezt a felosztást alkalmazza Juhász Dezső is az általa meghatározott nyelvjárási régiók főbb jellemzőinek bemutatásakor (2001: 307–314). Juhász kiemeli ugyan Benkő Loránd (1990) alapján a „csángó”-nak nevezett két csoport mezőszéki eredetét, a magánhangzórendszer tárgyalásakor azonban a déli csángónak nevezett csoportba sorolt nyelvjárások jellegzetességeit többnyire a harmadik, székely csoporttal együtt adja meg. Benkőhöz hasonlóan kettős, a moldvai nyelvjárásokat mezőszéki és székely csoportra bontó felosztást javasol Péntek János (2020), ezt a kettős felosztást követi *A moldvai magyar tájnyelv szótára* is a települések felsorolásakor (Péntek 2016–2017).

A nyelvjárások csoportosítása a fentieknél objektívebb módon is lehetséges. A kvantitatív nyelvföldrajzi kutatások sorába illeszthető dialektometria módszertanát alkalmazva egy adattár (jellemzően nyelvatlasz) minden kutatópontjának összes nyelvi adatát minden más kutatópont összes nyelvi adatával összevetve kiszámítható a kutatópontok közti nyelvi (finoman lejegyzett adatok esetén fonetikai hangsúlyú) hasonlóság mértéke (a módszerről lásd Goebel 2010, 2011; Heeringa 2004; Heeringa – Nerbonne 2001, 2013; Nerbonne et al. 1996; Vargha 2017: 15–24). A MCsNyA. dialektometriai elemzésének eredményeképpen létrejött nyelvítárvolság-mátrix klaszteranalízise alapján automatikusan csoportosíthatjuk az atlasz kutatópontjait (ehhez a Ward-féle klaszterezési eljárást alkalmaztam, a módszer előnyeiről nyelvföldrajzi vizsgálatokban ld. Goebel 2011: 153–154, Grieve 2014: 68–69, Prokic – Nerbonne 2008). A kutatópontok automatikus kategorizációjának eredményét térképre is vetíthetjük.²

² A kvantitatív elemzéseket és a nyelvföldrajzi térképeket a Bihalbocs néven ismertté vált technológia keretrendszerében végzett saját fejlesztésekkel készítettem, a statisztikai számításokat az R statisztikai programcsomaggal végeztem (<https://www.R-project.org/>).

1. ábra: A moldvai nyelvjárások területi tagolódása a MCsNyA. dialektometriai elemzésének Ward-féle klaszteranalízise alapján: két, három, illetve négy csoport megkülönböztetése esetén (Vargha 2017: 99)

A MCsNyA. dialektometriai elemzése alapján készült klaszterterképeket mutatja az 1. ábra. A fent említett felosztás szerint déli csángónak kategorizált nyelvjárások nagyobb hasonlóságot mutatnak a moldvai székely nyelvjárásokkal, mint az északi csángónak kategorizált kutatópontokkal (1. ábra, 1. térkép), vagyis ha két csoportra osztjuk a területet, akkor az északi kutatópontok (ide tartoznak a később délre kirajzolt ploszkucenyiek is) jól elkülönülnek a többi kutatóponttól, vagyis a nyelvi adatok alapján nem alkotnak szorosabb egységet a Szabó T. Attilától eredeztethető felosztásban déli csángónak kategorizált településekkel, így a két, csángónak nevezett terület besorolása egyetlen nagyobb mezőségi csoportba az aggregált adatok alapján nem támasztható alá. A terület hármas bontása esetén (1. ábra, 2. térkép) az is kirajzolódik, hogy a Bákó környéki kutatópontok (ez a csoport nagyrészt egybeesik a déli csángónak nevezett csoporttal) eltérnek a többi, székelyes nyelvjárású kutatóponttól. A moldvai székely nyelvjárások tovább bonthatók két alcsoportra (1. ábra, 3. térkép), amelyeket leginkább Tázló mentinek és Tatros mentinek nevezhetünk, de ebben az esetben már lesznek olyan falvak a két terület határán, amelyeknek a besorolása kevésbé egyértelmű (a térképek részletesebb elemzését és a felosztás relevanciájának más statisztikai módszerrel való alátámasztását ld. Vargha 2017: 99–102; arról, hogyan mutatnak összefüggést a dialektometriai elemzésekkel megállapított nyelvjárási hasonlósági mintázatok a beszélői percepciókkal, ld. Bodó et al. 2012).

Tágabb kontextusban is szemlélhetjük a moldvai magyar nyelvjárások földrajzi hasonlósági mintázatait. A RMNyA. dialektometriai elemzése alapján (Vargha 2016: 153–155) egyértelmű, hogy az atlasz négy moldvai kutatópontja közül egyedül az északi Szabófalva mutat nagyobb nyelvi hasonlóságot mezőségi, azon belül is elsősorban észak-mezőségi kutatópontokkal, a másik három moldvai kutatópont, a Tázló menti Pusztina, a Tatros menti Diószeg és a Bákó környéki Bogdánfalva adataival egyaránt a keleti székely kutatópontok adatai mutatnak nagyobb arányú egyezést. Kvantitatív, objektívnek tekinthető elemzési módszerrel nézve tehát a négy kutatópont közül egyedül Szabófalva nyelvváltozatát (általánosítva pedig az 1. ábra 3. térképén kirajzolódó négy terület közül egyedül az északi, már az első térképen is a többitől elkülönülő kutatópontokat) tekinthetjük mezőségi jellegűnek, a másik három kutatópontot (illetve a másik három csoportot) nem. Bogdánfalva ugyan Pusztinánál és Diószegnél valamivel nagyobb mértékben mutat hasonlóságot mezőségi kutatópontokkal, ám itt is egyértelműen a keleti székely területtel való hasonlóság dominál, függetlenül a nyelvjárási alapréteg jellegétől. A Székelyfölddel való kapcsolat egyébként még Szabófalva esetében is kimutatható: ha a lejegyzés fonetikai információtartalmát radikálisan csökkentjük, így fölerősítve a környezet hatására könnyebben változó lexikai jellegzetességek érvényesülését az elemzésben, Szabófalva is inkább keleti székely kutatópontokkal mutat nagyobb nyelvi hasonlóságot (Vargha 2016: 158–159).

A nyelvi hasonlósági mintázatok alakulásában meghatározó szerepe van az adatokban gyakran előforduló, nagy hatókörű hangtani jelenségeknek, vagyis jellemzően a magánhangzó-minőségek rendszerének. A Bákó-környéki kutatópontok magánhangzó-rendszere jellegében székely (vö. Murádin 1980; Juhász 2001: 308–309), vagyis megkülönböztet zárt *ĕ* és nyílt *e* hangot, és ebben a vonatkozásban eltér az északi kutatópontoktól, ahol nincs meg a zárt *ĕ* : nyílt *e* szembenállás, a zártabban ejtett *ĕ* hangok az *e* ejtésbeli variációinak tekinthetők. Bákó környékén a nyílt *e* realizációja is jellemzően székelyes, a magyar egyezményes hangjelöléssel *ĕ* vagy igen nyílt ejtismódot jelző *ä* szimbólummal adható vissza.

3. Néprajzi interjúk lejegyzése Tánzos Vilmos moldvai gyűjtéséből

A moldvai magyar nyelvjárások tanulmányozására, a különböző nyelvjárások viszonyrendszerének feltárására több adattár is használható. Közülük a legjelentősebb a MCsNyA., amely 43 kutatópontról közöl ma-

gyar nyelvjárási adatokat, az informatizált (számítógépen megfelelően rögzített) változat összesen 1035 térképlapból áll, ez az 1991-ben megjelent első két kötet és a későbbiekben előkerült harmadik kötet anyagát is tartalmazza (Bodó – Vargha 2008). Az atlaszadatok bár sok tekintetben alkalmasak nyelvjárásközi összevető vizsgálatokra (1. ábra), és bizonyos tekintetben a hangrendszer tanulmányozására is, csak korlátozottan teszik lehetővé a nyelvhasználatban jelentkező variabilitás vizsgálatát, illetve még a térképlapok nagy száma mellett is csak a nyelvi jelenségek egy részét teszik tanulmányozhatóvá.

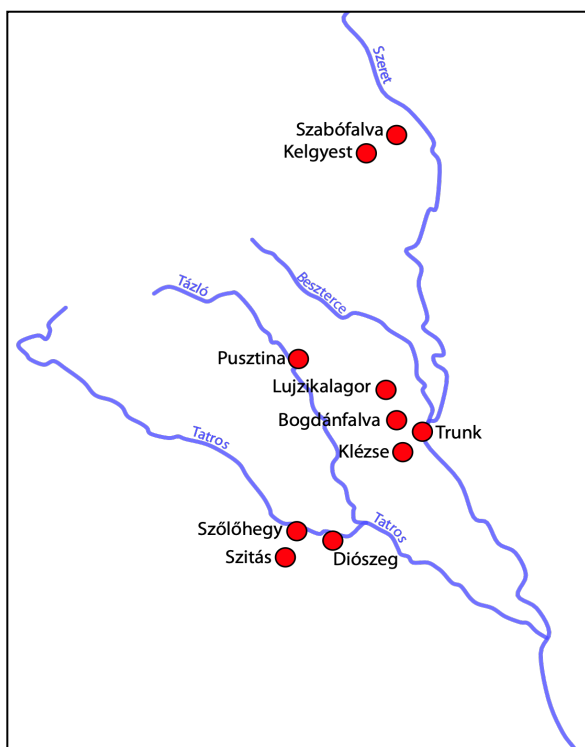
2005–2007-ben Bodó Csanád szakmai irányításával zajlott a MCsNyA. követéses vizsgálata 30 moldvai településen, 250 címszó újrakérdésével. A követéses vizsgálatban kutatópontonként átlagosan 14 fő válaszolt a kérdőfüzetben rögzített kérdésekre, amelyek az atlaszkérdéseken túl az adatközlőkkel kapcsolatos szociolingvisztikai, nyelvhasználati kérdéseket is tartalmaztak (bővebben ld. Bodó 2007). Az adatok rögzítésén több lejegyző is dolgozott, az egyes jelenségek elemzéséhez, térképezéséhez az adattár jelen állapotában előzetesen szükség van ellenőrzésre, egységesítésre, így csak megfelelő ismeretek birtokában, a szükséges módosítások elvégzése után használható.

Gazdag példaanyaggal, több kutató gyűjtését is fölhasználva készült *A moldvai magyar tájnyelv* szótára (Péntek 2016–2017), a szócikkek rövidebb mondatokat, szövegrészeteket is közölnek, forrásként megadva a települést, ahonnan az adat származik. A szótár így jó kiindulási alap lehet egy-egy jelenség térbeli variabilitásának áttekintéséhez.

A fent említett adattárak kiemelt forrásai a moldvai nyelvjárások kutatásának, jellegüknél fogva azonban kevésbé teszik lehetővé az élőnyelv tanulmányozását, illetve csak a korábbi vizsgálatok alapján már ismert nyelvi jelenségeket teszik vizsgálhatóvá, többségüket jobbra néhány példa alapján. Ahhoz, hogy az atlaszokból hiányzó, vagy csak szórványosan adatolt jelenségeket is vizsgálhassuk, elengedhetetlen a moldvai magyar nyelvjárások kutatására alkalmas, megfelelő pontossággal lejegyzett szövegtörzsek létrehozása. Szervezett dialektológiai gyűjtés, amely reprezentatív hangzó mintát gyűjtött volna a régióban, nem volt. Tánczos Vilmos kolozsvári néprajzkutató viszont évtizedeken át kutatta a moldvai magyarság archaikus népi imáit, és magát a világgépet, gondolkodásmódot, vallásgyakorlatot, amely ezekhez a szövegekhez elválaszthatatlanul kapcsolódik. Minden olyan moldvai települést fölkeresett, ahol azt gondolta, fennmaradhattak még imádságok, esetleg olyan szöve-

gek is, amelyeket még nem sikerült dokumentálni, s így a nyelvcserevel és az életforma megváltozásával örökre feledésbe merülhetnek.

A közelmúltban nyílt lehetőség arra, hogy a Veszélyeztetett uráli nyelvek szintaxis-elméleti és magyar nyelvtörténeti tanulságai projektben (NKFIH 129921, a kutatás vezetője É. Kiss Katalin), a Nyelvtudományi Kutatóközpontban megkezdjük Tánzos Vilmos moldvai gyűjtéseinek nyelvészeti szempontú feldolgozását. Eddig tíz településről származó, 1992 és 2013 között készült hangfelvételekből készítettünk lejegyzéseket (az adattár jelenlegi kutatóponthálózatát ld. a 2. ábrán).

2. ábra: A Tánzos Vilmos gyűjtéséből készült lejegyzések kutatóponthálózata (2021. májusi állapot szerint)

A hangzó anyag lejegyzését a magyar számítógépes dialektológiában meghonosodott standard szerint végezzük, a Bihalbocs összefoglaló néven ismert nyelvészeti technológiák használatával (a fejlesztések történetéről, alapelveiről ld. Vékás 2007). A felvételeket az eredeti hangzó változat és a lejegyzés összekapcsolásával hozzuk létre, így a szövegek olvasása közben egyetlen kattintással elérhetővé válik a lejegyzett részletek eredeti, hangzó formája. A hangjelölés megfelel a magyar egyezményes hangjelölés szabályainak, attól csak néhány esetben térünk el, annak érdekében, hogy minél egyszerűbb eljárásokkal tudjuk az anyagokat – a különböző kutatói igényekhez alakítva – többféle formába konvertálni. A hangminőségek megfelelő pontosságú jelölése lehetővé teszi, hogy elemezzük a nyelvjárások hangtani sajátosságait, azokról kimutatásokat, nyelvföldrajzi térképeket készítsünk. A már elkészült munkanyagainkat online is megjelenítjük, így mindenki számára, aki a korpuszt nyelvészeti, néprajzi vagy akár népzenei vonatkozásai miatt böngészni szeretné, már az adattár készítésének folyamatában elérhető a lejegyzések (<https://nlp.nytud.hu/csango/>).

Mivel a lejegyzéseknél a széleskörű elemezhetőség biztosítása érdekében arra törekszünk, hogy minél pontosabban adjuk vissza a magánhangzók minőségét, az *e*-féleségek hangminőségét is igyekszünk a magyar egyezményes hangjelölési rendszerben használatos mellékjelezés segítségével minél pontosabban visszaadni. Anyagainkban viszonylag sokszor fordul elő *meg* igeikötő, amelynek magánhangzója a keleti székely nyelvjárásokban (és így a Tázló és a Tatros mentén is) zárt *ĕ*. Mivel a Bákó környéki nyelvjárásokban a keleti székely nyelvjárásokhoz hasonlóan megkülönböztetnek nyílt *e* és zárt *ĕ* hangokat, azt vártuk, hogy ezekben a nyelvváltozatokban is zárt *ĕ*-vel fogunk találkozni a *meg* igeikötő esetében. A hangfelvételek alapján azonban egyértelművé vált, hogy igen nagy a variabilitás a *meg* igeikötő magánhangzójának ejtésében, gyakran előfordul nyíltabb, sőt, igen nyílt *e*-vel ejtett változat is: *mĕg*, *mäg*.

Az alábbiakban hozok néhány példát Táncczos Vilmos gyűjtéséből a fenti térképeken bemutatott négy területről. Az északi csoportba sorolt kutatópontokon a *meg* igeikötő fonetikailag félig nyílt magánhangzóként hangzik, tehát a köznyelvnek tekintett *e*-vel jelölhető. Az alábbi példa egy idősebb szabófalvi nővel készült felvételtől származik, 1996-ból:³

³ Valamennyi itt felsorolt példa megtalálható és meghallgatható a <https://nlp.nytud.hu/csango/> oldalon.

1. •*Kel nekem. Mom meg mért kel, mért?*• •*Adok, de mom meg, mér.*•

A Tázló és a Tatros mentén készült felvételek lejegyzésében a *meg* magánhangzója rendszerint *ě* vagy nyíltabb *ě*-ként fordul elő. Az alábbi két példa Diószegről, a Tatros mentéről való, mindkét példa idősebb nővel készült beszélgetésből származik:

2. •*Há ő örökké s amig mēghót, it vót, há it születēt, s it vót.*•
 3. •*Ki ezt az immáccságot elmongya mindēn péntēkē,*• •*háromszor, fĕlviszik a magos mēnnyégbe, mēglássa a korozsmai gyĕrmēkēt, ámmēt.*•

A Bákó környéki Trunkon készült felvételen ugyanaz az idősebb férfi a lejegyzés alapján több változatban is ejti a *meg* magánhangzóját, az adatközlő a közeli Újfaluban (Péntek 2016–2017 névjegyzékében Belcseszku) született, ott nőtt föl:

4. •*Māgszēntēltessék te áldot szēn neved, jön el szēnt orszāgod, lēgyēn meg szēncsēgēs szēnt akaragod, lēgyēn meg*• | •*mikēppen mēnyben, azonkēppen itt a földōn ěs.*•
 5. •*Mikor megtil@[?] mēgmontam nēkijē.*•

A nyíltabban ejtett változatokra olyan kutatópontról is van példa, amely az 1. ábra 2. térképén feketével látszik (székely jellegre utalva), de földrajzilag közel esik a 2. térképen az 1. térkép fekete színű csoportjából (három csoport megkülönböztetése esetén) kiváló Bákó környéki kutatópontokhoz. A felvétel Lujzikalagorban készült, egy idősebb nő az adatközlő:

6. •*Oan sērēnyēn jár, gyorsan jár, aszonnya, māgsegītēt, megittattuk a juhokot e hamar.*•

Az itt szereplő rövid példák alapján is látszik, a lejegyzésekben óhatatlanul meglévő esetlegességek ellenére is, hogy igen nagy a változatoság a *meg* magánhangzójának ejtésében. Mielőtt megkíséreljük feltárni a *meg* magánhangzója ejtésének nyelvföldrajzát, első lépésként szükséges annak körüljárása, mit tudunk általában az *e*-féleségek használatáról, hangszínrealizációiról Moldva különböző részein.

4. Az *e*-féleségek realizációja Moldvában

A magyar nyelvjárások klasszifikációjában és a nagy hatókörű hangtani (elsősorban magánhangzó-minőségeket érintő) jelenségek térbeli változatosságán alapuló dialektometriai elemzésekben is kulcsszerepe van a zárt *ĕ* és nyílt *e* megkülönböztetésének, illetve a nyílt *e* hangszínárnyalatainak (*e*, *e*, *ẽ*, *ä*, *ä̃*). A továbbiakban azt tekintem át röviden, mit tudhatunk meg az *ĕ* előfordulásáról, az *e* hangszínrealizációról az eddigi kutatások, illetve az informatizált adattárak tanúsága szerint. A magyar nyelvjárás lejegyzésekben az *e*-féleségek jelölésében a fonetikailag félig nyílt *e* (leggyakoribb megnevezése köznyelvi *e* vagy nyílt *e*) az alapvető viszonyítási pont, a fonetikailag félig zárt *ĕ* megnevezése általánosan zárt *ĕ*. Az alábbiakban igyekszem olyan megnevezéseket alkalmazni, amelyek minél egyértelműbben megadják az adott kontextusban a hangok minőségét. A korábbi tanulmányok ismertetésekor a szerzők terminológiájához alkalmazkodom.

Hegedűs (1952) az általa az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején, nyolc moldvai községből áttelepült beszélőkkel készített hangfelvételek finom fonetikai lejegyzése alapján összefoglalóan a következő megállapítást teszi: „A zárt *ĕ* fonémértékű megkülönböztetése mind a nyolc falu beszélőinél határozott volt a nyílt *e*-vel szemben. Hisz vannak szóalakok, amelyek jelentését éppen a két foném szembenállása dönti el; mint pl.: *ĕs* 'is' – *es* 'esik az eső'.” Északi beszélőkkel készült hangfelvételek nincsenek Hegedűs gyűjtésében, megállapításai a Tázló menti és a Bákó környéki nyelvjárásokra vonatkozathatók. B. Lőrinczy Éva 1953-as tanulmányában arra hívja föl a figyelmet, hogy Hegedűs szöveggyűjteményében az egyes hangok ejtésében variabilitás figyelhető meg, akár egy beszélő nyelvhasználatán belül is mind az időtartam, mind a képzés tekintetében. Kevés példát hoz azonban *ĕ* ~ *e* váltakozásra.

Gálffy Mózes (1964a) már a teljes területet áttekinthette, összevetései a MCsNyA. példaanyagán alapulnak. Hegedűssel ellentétben azonban nem a nyelvjárások hangrendszerét, hanem a romániai magyar köznyelvi fonémarendszerét tekintette kiindulási alapnak, és a hangszínrealizációkat a köznyelvi *e* variánsaiként mutatja be. Az impresszionisztikusan lejegyzett adatokat, hangjelölési variációkat a korszemlemnek megfelelően önállóan létező hangváltozatoknak tekinti, gyökeresen eltérően az újabb megközelítésektől (vö. Kerswill – Wright 1989), amelyek a lejegyzések esetlegességét hangsúlyozzák. Nem készít kvantitatív kimutatásokat, térképeket, így megállapításai elsősorban a MCsNyA. anyagának alapos is-

meretéből, terepmunkán szerzett tapasztalataiból következnek. Több figyelemre méltó megállapítást tesz egyrészt a moldvai nyelvjárások területi tagolódásáról, másrészt az *ě* használatáról az egyes területeken. „A moldvai csángóktól lakott területet a legjellemzőbb hangtani sajátosságok alapján két, egymástól elég élesen elkülönülő kisebb tájegységre oszthatjuk. Mégpedig *sz*-elő vagy északi csángó és székelyes jellemvonásokkal telített tájnyelvi egységre. A kettő között megfigyelhető, egy részben *sz*-elő, moldvai csángó jellegű, részben székelyes sajátosságokat átvett átmeneti tájegység is, a déli csángók csoportja az Aranyosbeszterce meg a Szeret között és a Szeret bal partján. (Az *sz*-elő tájnyelvi egység Szabófalva és környéke; a székelyes csángó tájegység a Tázló és Tatros mente; az átmeneti tájegység Bogdánfalva és környéke.)” (Gálffy 1964a: 33). „A székelyes települések lakosságának nyelvhasználatában következetes és általános a zárt *ě*, akárcsak a keleti székelyeknél. [...] Az átmeneti területen ingadozás tapasztalható. A székelyes területen általános *ě*-zés és az *sz*-elő községekben uralkodó jellegű *e*-zés keveredett, úgyhogy itt egyik hang használata sem következetes: de ma székelyes hatásra az *ě* uralkodó jellegű” (Gálffy 1964a: 34).

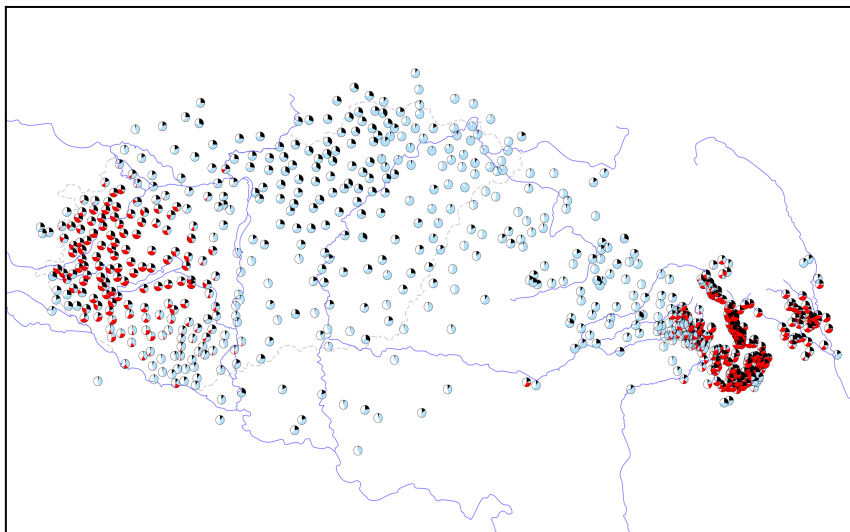
Murádin (1980: 169) tanulmánya legelején kiemeli, hogy a zárt *ě* megléte, illetőleg hiánya központi helyet foglal el a magyar nyelvjárások hangrendszerének leírásában, illetve a nyelvjárások osztályozásában. A zárt *ě* fonémaszintű használatát Moldvában a MCsNyA. akkor még kiadatlan adatai alapján elemzi, 16 címszó anyagán, a teljes területet áttekintve. Elemzése alapján a következő megállapítást teszi: „az */ě/* és */e/* fonémakülönbség a moldvai csángó nyelvjárás nagyrésztében – a Tázló és a Tatros környéki, valamint a déli csángó falvakban – fennmaradt; itt a nyelvjárás szabad fonémaként használja fel a rövid zárt *ě*-t” (1980: 176).

Benkő (1990) elsősorban moldvai személynevek és helynevek, illetve nyelvtörténeti adatok vizsgálata alapján tesz megállapításokat a moldvai magyarság településtörténetéről. Szándéka szerint ezeket a megállapításait kívánja nyelvjárasközi összevetésekkel is alátámasztani. Az általa végzett nyelvjárasközi összevetés módszertanát a következőkben határozza meg: „Érdemleges eredményre csak kettős kritérium fennállása esetén lehet jutni: egyrészt a sajátos, tipikus nyelvjárás jelenségek egész láncolatát kell számításba venni, másrészt elsősorban rendszerszerűen érvényesülő nyelvi jelenségeket kell vizsgálni” (1990: 22).

A zárt *ě* – nyílt *e* megkülönböztetés vonatkozásában (amelyet minden bizonnyal a rendszerszerűen érvényesülő nyelvi jelenségek közé kell so-

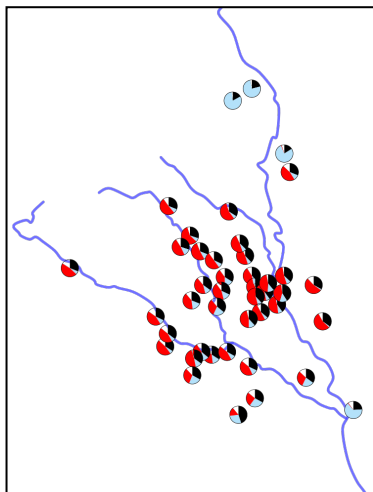
rolnunk) Benkő a következőket írja az általa mezőségi jellegűnek tartott (északi és déli) „csángó” nyelvjárásokról: „Az adatokból látható, hogy az eredeti zárt *ĕ* az egybevetett nyelvjárási részlegekben a palatális hangrendben általában teljes bomlásban van (az *ĕ* minőséget is inkább a hangsúlytalan szótagi helyzet tartja fönn); de viszonylag rendszerszerűen érvényesül a vegyes hangrendű szavakban, valamint az *ĕgy*-ben. A déli csángóban ugyan gyakoribb az *ĕ* megmaradása, mint az északiban, de ez nyilvánvalóan a szomszédos moldvai részlegekből való benyomulás, amely az északihoz jellegében társuló csángó nyelvi alaprétetet a déli csángóban többé-kevésbé fölkeverte. Az eredeti *ĕ* természetesen az erdélyi székely nyelvjárásokban teljes rendszerszerűséggel érvényesül (*mĕggy*, *ĕszik*, *vĕrĕss*, *mĕntĕk* (ti), *embĕr* stb.), erős szembenállással az itt egybevetett mezőségi és csángó – főként északi csángó – nyelvjárásokkal. – Az eredeti nyílt *e* viselkedésében is azonos a helyzet a mezőségi és a csángó nyelvjárás között, hangsúlytalan helyzetben az elsősorban a hangsúlytalan helyzet viszi föl az *ĕ* irányában” (1990: 28–29).

Miközben meggyőzőek Benkő érvei abban a vonatkozásban, hogy az első telepések Bákó környékén mezőségi nyelvváltozatot beszélhettek, Gálffyval ellentétben nem állt rendelkezésére sem olyan méretű korpusz (saját megfogalmazása szerint is példaanyaga elsősorban északi), sem olyan mérvű tereptapasztalat, amely elegendő lett volna ahhoz, hogy határozott állításokat fogalmazzon meg a Bákó környéki nyelvjárások hangrendszeréről, illetve a bennük fellelhető székely hatás jellegéről. Vizsgálati módszere is valójában abból áll, hogy párhuzamokat találjon *A magyar nyelvjárások atlasza* (a továbbiakban MNyA.) mezőségi adatai, és a rendelkezésére álló moldvai példák között, vagyis nem végez szisztematikus vizsgálatot, lényegében azokat a példákat gyűjti össze, amelyek hipotézisét támogatják. Éppen ezért a Bákó környéki nyelvjárások hangrendszere vonatkozásában tett megállapításait – így a zárt *ĕ* használatára vonatkozóakat is – mindenképp fenntartással kell kezelnünk.

3. ábra: Az *e*-féleségek ejtismódjai a magyar nyelvjárásokban (MNYA., RMNYA., SzNySz., MCSNYA.). A színek az egyes kutatópontokon előforduló adatok számához viszonyítva mutatják az *e*-féleségek előfordulási gyakoriságát és egymás közti megoszlását:
 ● zárt *ĕ* (*ĕ*, *ĕ*, *ĕ*), ● *e* (*e*, *e*), ● nyíltabb *e* és igen nyílt *ä* (*e*, *ä*, *ä*)

Juhász a moldvai nyelvjárások magánhangzórendszereinek ismertetésekor leírja, hogy a moldvai székely nyelvjárások zárt *ĕ*-zők, az északi csángóban nem különböztetnek meg zárt *ĕ*-t és nyílt *e*-t, a déli csángóban pedig „bár kevesebb morfémban, több ingadozással, tehát meggyengült rendszertani pozícióban, de még számolhatunk zárt *ĕ*-vel” (2001: 308). Bár megállapítása kvantitatív jellegű, vélhetően inkább atlaszszerkesztői tapasztalaton és nem számszerű kimutatásokon alapul. Juhász egy későbbi tanulmányában Benkő (1990) megállapításait annyiban korrigálja, hogy hangtani és lexikai példák alapján megállapítja, „Szabófalva etnikai gyökereit nem annyira az Aranyos és a Küküllők vidékén, hanem az északi Mezőségen, a két Szamos összefolyásától délre kell keresnünk” (Juhász 2004: 142). Juhász e megállapítását a későbbi dialektometriai vizsgálatok is alátámasztják (vö. Vargha 2016: 153–154).

4. ábra: Az *e*-féleségek különböző realizációinak előfordulása Moldvában

- zárt *ë* (ë, ë, ë), ● *e* (e, e), ● nyíltabb *e* és igen nyílt *ä* (e, ä, ä)

A fentiekből jól látszik, hogy lényegében hiányoznak a rendszerszerűségek megragadását célzó kvantitatív nyelvföldrajzi vizsgálatok. A korábbi kutatások középpontjában valójában a nyelvjárási alaprétég feltárása állt, a kutatók leginkább olyan példákat kerestek, amelyek alapján kapcsolatot tudtak találni az északi és a Bákó környéki, illetve moldvai és mezősi nyelvjárások között. A dialektometriai elemzések alapján azonban, amelyekben valamennyi nyelvjárási jellegzetesség hatása összeadódik, Bákó környékén nem a nyelvjárási alaprétéghez köthető jelenségek bizonyulnak meghatározónak, hanem a későbbi székely hatás.

A 3. ábra négy adattár, a MNyA., a RMNyA., a SZNySz. és a MCsNyA. adatai alapján ábrázolja az *e*-féleségek különböző ejtismódjainak térbeli megoszlását. Annál inkább kitöltött egy-egy kutatóponton a kördiagram, minél nagyobb arányban fordulnak elő fonetikailag rövidként jelzett *e*-féleségek az adott kutatóponton az összes többi kutatóponton kiszámított előfordulási gyakorisághoz viszonyítva: kisebb tehát a kör kitöltése például *ö*-ző településeken, vagy ott, ahol egyes szótagzáró mássalhangzók nyújtják a magánhangzókat. A színek megoszlása a három csoportba sorolt rövid hangféleségek egymás közti eloszlása szerint alakul, a legzártabb ejtismódtól az igen nyílt *ä*-ig (a különböző ejtísváltozatok előfordulási arányaira utaló színek magyarázatát ld. a 3.

ábránál). Az *e* nyíltabb ejtése jellemző a Dunántúl nagy részén, illetve a Székelyföld nagyobb területén: kisebb mértékben fordul elő gyergyói kutatópontokon, a nyugati részen, illetve Zágón környékén. Moldvában az északi kutatópontokon kívül mindenhol jellemző, bár néhány Tatros menti kutatóponton valamivel kisebb arányban. Az *e* nyíltabb ejtémódja egyáltalán nem jellemző sem a Mezőségen, sem az északi moldvai kutatópontokon. Zárt *ĕ* hangok adatolhatók nagyobb arányban néhány mezőségi kutatópontról is, ám ezekben a nyelvjárásokban az *ĕ* hangok nem feltétlenül ugyanazokon a helyeken jelennek meg, mint a székely nyelvjárásokban (például *büszkĕ*), illetve részben az *é* időtartamban rövidült változatairól van szó (például *kötĕny*). Moldvában mind a zárt *ĕ* gyakorisága szerint, mind a nyíltabb *e* hangok tekintetében jól elkülönülnek az északi kutatópontok, ezt részletesebben is megmutatja a 4. ábra.

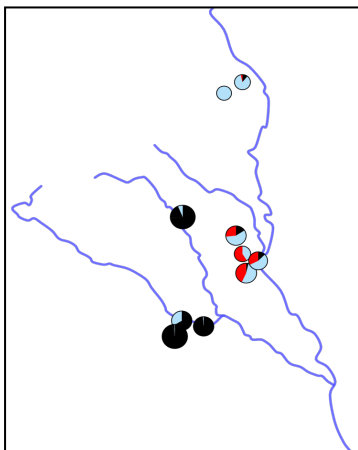
A Bákó környéki falvak hangrendszerének jellegét és a zárt *ĕ*-zés helyzetét a moldvai nyelvjárásokban leginkább Gálffy (1964a) adja vissza a fenti hangstatisztikai térképekkel összhangban, ezt látszanak alátámasztani a dialektometriai elemzés és a Gálffy által felvázolt nyelvjárási négyes tagolódás közti párhuzamok is. A Bákó környéki falvak magánhangzórendszere tehát jellegzetesen székelyes, jellemző rá a zárt *ĕ* használata és az *e* nyíltabb realizációja is: az arányok és a realizációbeli eltérés mértéke fonetikailag is megalapozza a fonológiai különbség stabilitását. Egyes esetekben azonban – feltehetőleg ilyen a *meg* igekötő magánhangzójának fonémaértéke és realizációja, illetve moldvai székelyes nyelvjárásokra nem jellemző variabilitása – a székelyes nyelvjárásokban szokatlan változatok is megjelennek a Bákó környéki kutatópontokon.

5. A *meg* igekötő magánhangzójának minősége Moldvában

A Tánzos Vilmos gyűjtése alapján készült lejegyzésekből vett példák alapján már láttuk, hogy igen nagy lehet a változatosság a *meg* igekötő magánhangzójának ejtésében. A különbözőképpen lejegyzett változatokat csoportosítva térképre vihetjük, és így valamennyi kutatóponton láthatóvá válik az egyes változatok gyakorisága egymáshoz képest (5. ábra). A kutatópontok mérete az adatok számának függvényében változik. A térkép alapján az általunk készített lejegyzésekben az északi kutatópontokra a köznyelvi jellegű ejtémód jellemző (*meg*), a Tázló és a Tatros menti székelyes nyelvjárásokra a zárt *ĕ* használata (*mĕg*), a Bákó környéki nyelvjárások és az azokhoz közel eső Lujzikalagor anyagában na-

gyobb arányban jelenik meg a mind az északi, mind a székelyes nyelvjáráásokban szokatlan nyíltabb ejtés mód (*mëg*, *mäg*). Noha a nyíltabb *e* használata a *meg* igekötőben nem fordul elő a székelyes nyelvjárású kutatópontokon, az *e* nyíltabb ejtése csakis székelyes nyelvváltozatokban képzelhető el. A *meg* jellegzetes Bákó környéki ejtés módja nagy valószínűséggel csak egy olyan nyelvi helyzetben születhetett meg, ahol a mezőségi és székely hangrendszer találkozik.

A *meg* ejtése nem csak a nyelvjárási lejegyzésekben vizsgálható, hiszen az igekötő gyakran előfordul a nyelvatlaszok anyagában is, igaz, jóval kisebb mennyiségben, mint ahogy Tánccos Vilmos szövegfelvételeiből adatható. A MCsNyA. anyagában több címszó adataiban (6. ábra) és az atlasz követéses vizsgálatának *János meg van házasodva* címszavánál előforduló válaszokban (7. ábra) is megvan.

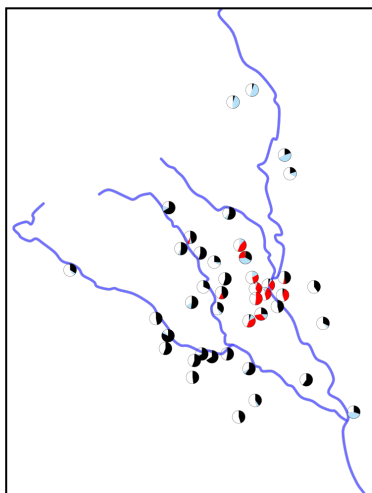

5. ábra: A *meg* igekötő magánhangzója különböző ejtés módjainak előfordulása a Tánccos Vilmos gyűjtéséből készített lejegyzésekben (n = 886)⁴

- zárt *ë* (*mëg*, *mæg*, *mëg*), ● *e* (*mëg*, *meg*),
- nyíltabb *e* és igen nyílt *ä* (*mëg*, *mäg*, *mäg*)

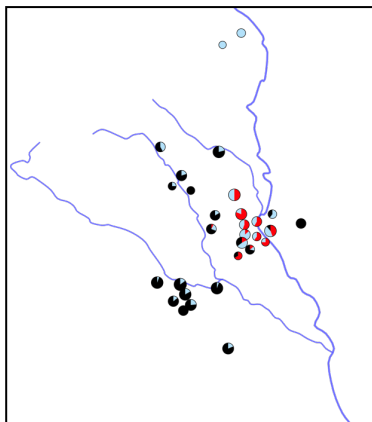
⁴ A térkép automatikus keresés eredménye, nem előzte meg előzetes annotálás, így előfordulhat az adatok között olyan adat is, amely nem a *meg* igekötő, hanem a *meg* kötőszó példája. Utóbbi azonban csak elvéve fordul elő az interjúkban, így az eredményeket nem befolyásolhatja számottevően. Előfordul egyéb egybeesés is, *hétközme*g 'hétköznap', de mindössze egyetlen példa van rá a lejegyzésekben.

A MCsNyA. adatait bemutató térkép (6. ábra) az *e*-féleségeket bemutató térképpel azonos módszerrel készült, vagyis ott van teljesen kitöltve színekkel a kördiagram, ahol a kutatópont adatainak számához viszonyítva legnagyobb a releváns adatok aránya, ehhez a kutatóponthoz viszonyítva alakul a kördiagram kitöltöttsége a többi kutatóponton. A különböző színek a különböző változatok előfordulási arányát szemléltetik egymáshoz képest. Az atlasz adatai alapján még inkább jellemző Bákó környékén a *meg* magánhangzójának nyíltabb ejtismódja, Lujzikalagor az atlaszadatok alapján is változatosságot mutat, de a többi kutatóponton a szöveglejegyzésekben tapasztalt változatosság nem látható. Köznyelvi jellegű *e* hangokat szinte egyáltalán nem jegyeztek föl az MCsNyA. gyűjtésekor, a szövegfelvételek alapján viszont nagyobb arányban megjelennek a lejegyzésekben, nyilvánvaló összefüggésben a spontán szövegek lejegyzése során óhatatlanul jelentkező pontatlanságokkal és esetlegességekkel (kvantitatív megközelítésben az egyes adatok lejegyzését eleve bizonytalannak tekintjük).

6. ábra: A *meg* igekötő magánhangzója különböző ejtismódjainak előfordulása a MCsNyA. adataiban (n = 366)

- zárt *ĕ* (*mĕg*, *mĕg*, *mĕg*), ● *e* (*mĕg*, *mĕg*),
- nyíltabb *e* és igen nyílt *ä* (*mĕg*, *mäg*, *mäg*)

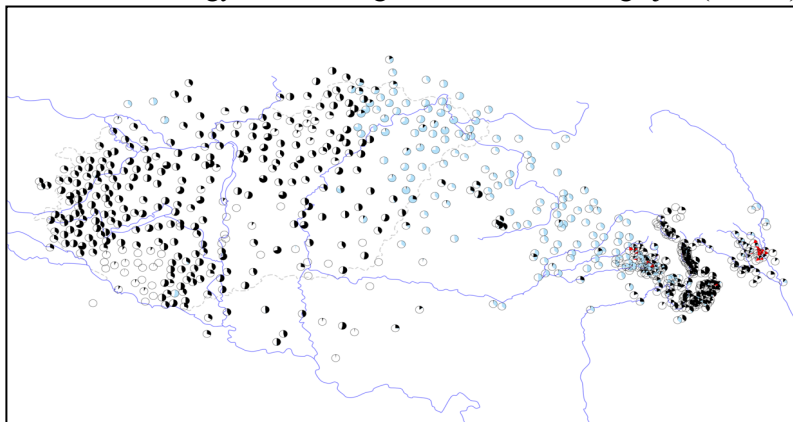

7. ábra: A *meg* igeikötő magánhangzója különböző ejtismódjainak előfordulása a MCsNyA. követéses vizsgálatának adataiban (n = 367)

- zárt *ë* (*mëg, mëg, mëg*), ● *e* (*mëg, meg*),
- nyíltabb *e* és igen nyílt *ä* (*mëg, mäg, mäg*)

A követéses vizsgálat adataiból készült térképen (7. ábra) a különböző színek kördiagrambeli aránya megfelel a különböző változatok előfordulási arányának az adatokban. A kördiagramok mérete a releváns adatok számával arányos. Összevetve a MCsNyA. adatait az atlasz követéses vizsgálatának adataival, azt láthatjuk, hogy a 2005–2007-es adatok a Táncczos Vilmos gyűjtéséből készült lejegyzésekkel mutatnak nagyobb hasonlóságot, vagyis ebben az adattárban sincsenek olyan kutatópontok, ahol ne lenne változatosság az adatokban. A különbségeket elvileg magyarázhatja időközben bekövetkezett változás (a MCsNyA. adatgyűjtése 50–60 évvel megelőzi a követéses vizsgálat, illetve Táncczos Vilmos gyűjtéseit), de valószínűbben adódhat módszertani különbségekből (a papíratlasz esetében a településre legjellemzőbbnek tartott ejtés rögzítése, míg a hangzó adatok lejegyzésénél a sematizmus kerülése), illetve akár a *meg* helyzetéből is: a MCsNyA.-ból vett adatok többsége egyszavas válaszokban található, a szó elején, itt tehát nagyobb hangsúly esik az igeikötőre, mint a követéses vizsgálatból vett példában, valamint a szövegekben található példák többségében. A különböző adattárakból készített térképek azonban egyöntetűen mutatják magának a nyíltabb *e*-vel ejtett változatnak (*mëg, mäg, mäg*) a térbeliségét; egyértelmű, hogy ez az ejtismód a Bákó környéki nyelvjárások jellemző sajátossága.

Lehetőségünk van arra is, hogy az *e* ejtismódjának térbeliségéhez hasonlóan a *meg* magánhangzójának ejtését a teljes nyelvterületen áttekintsük. Ehhez ismét négy adattár integrált adatbázisát vizsgáljuk (8. ábra).

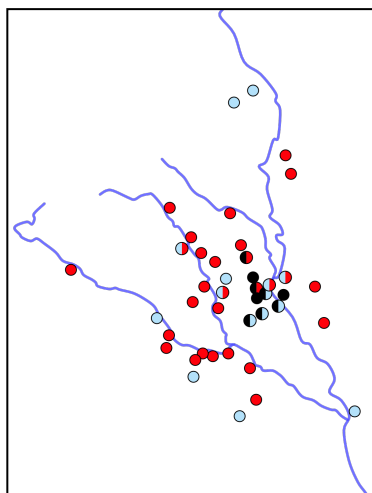
8. ábra: A *meg* igekötő magánhangzója különböző ejtismódjainak előfordulása a MNyA., a RMNyA., a SzNySz., és a MCsNyA. adatában (n = 9197)

- zárt *ë* (*mëg, mëg, mëg*), ● *e* (*meg, meg*),
- nyíltabb *e* és igen nyílt *ä* (*meg, mäg, mäg*)

A 8. ábra a teljes magyar nyelvterületet mutatja. Az elemzés csak a térkép magyarázatában megadott ejtészváltozatokra van tekintettel, így – ahogyan ezt az üres vagy szinte üres karikák jelzik – az *ö-ző* változatok, illetve az *ë* és *ö* közti átmeneti hangféleségek kimaradnak az elemzésből, mivel irrelevánsak a jelen dolgozatban bemutatott jelenség szempontjából. Megjegyzendő, hogy a SzNySz.-ban mindössze két címszónál fordultak elő nagyobb arányban *meg* igekötős adatok (*megijeszti, megmérgezi*), így összességében véve ebből az adattárból kevesebb példa alapján rajzolódik ki a vizsgált jelenség térbelisége, mint a másik három adattár esetében. Mivel a szótárban gyakori az adathiány, az üres karikák ezen a területen nem más változatok előfordulására, hanem sokkal inkább adathiányra utalnak.⁵ A nyíltabban ejtett *e* hangok előfordulására összponto-

⁵ A SzNySz. a cédulákban, kérdőfüzetekben szunnyadó *Székely nyelvjárások atlaszának* csak kis részét, a lexikai szempontból érdekesnek tartott címszókat adja közre. Ahhoz, hogy teljesértékű nyelvföldrajzi vizsgálatokat végezhessünk az adattár alapján, mindenképp szükség volna a teljes adattár informativálására (vö. Vargha 2013; Both 2017; Oszkó et al. 2020).

sítva azt láthatjuk, hogy a Bákó környéki nyelvjárások mellett a Mezőség és a Székelyföld találkozásánál szintén megfigyelhető ez a jelenség. Párhuzamot vonhatunk a két terület között a tekintetben, hogy mindkét terület felfogható az *e* hangok ejtése szempontjából két különböző rendszer határvonalaként. A mezőségre egyetlen *e* hang használata jellemző, míg a székely nyelvjárásokban egyaránt jellemző a zárt *ĕ* és az *e*, esetenként az *e* nyíltabb realizációja. A hasonló nyelvi helyzetben a Mezőséghez közeli székely nyelvjárásokban szintén megjelennek a *meg* nyíltabb magánhangzóval ejtett változatai, bár a rendelkezésünkre álló adatok alapján ezt a kérdést nem tudjuk a moldvaihoz hasonló alapossággal körüljárni. A székely és a mezőségi nyelvjárások hangrendszerének kölcsönhatására és a hangrendszer szempontjából a két terület ütközőzónájában lévő sajátos helyzetre utal a RMNyA. térképlapjainak dialektometriai elemzése is (ld. Vargha 2017: 94–99).

9. ábra: Az *ember* első szótagi magánhangzója a MCsNyA. adatai alapján
 ● zárt *ĕ* (*ĕ, ě, ě*), ● *e* (*e, e*), ● nyíltabb *e* és igen nyílt *ä* (*e, ä, ä*)

A *meg* igekötő esete a Bákó környéki nyelvjárásokban leginkább az olyan nyelvi jelenségek kategóriájába sorolható, amelyeket Kerswill és Trudgill (2005: 199) nyelvjárásközi fejlődésnek (*interdialect development*) nevez az új dialektusok születésének folyamatát és jellegzetességeit ismertető tanulmányában. A nyíltabb *e*-vel ejtett *meg* leginkább úgy határozható meg, mint a mezőségi eredetű, köznyelvi jellegű *e*-vel ejtett *meg* székelyes percepciója és reprodukciója. Kerswill és Trudgill olyan nyelvi jelenségekről

ír, amelyek mindkét, a településtörténeti kapcsolatok folyamánaképpen keveredő dialektusban gyökereznek, de egyik nyelvjárással sem azonosíthatók, hanem egy új, születő nyelvjárásra jellemző változatokként jelennek meg.

A *meg* székelyes újraértelmezése alatt nem azt kell értenünk, hogy a mezőségi (vagyis köznyelvinek tekinthető minőségű) *e*-vel ejtett változatot a nyíltabb *e*-t használó beszélők nyíltabban ejtett *e*-ként azonosítanák. Inkább arról lehet szó, hogy eltérést érzékelnek az általuk használt *még* változathoz képest, és a mezőségi minta utánzásakor ez az eltérés jelenik meg a produkcióban is a nyíltabban ejtett változatokban. Az eltérés érzékelése más helyzetben éppen ellentétes irányú értelmezéssel jár, erre példa az *ember* első szótagi magánhangzója. Ebben az esetben a két *e*-féleséget fonológiailag megkülönböztető nyelvjárásokban az első magánhangzó nyíltabb, mint a második (*embër, embër*). A Bákó környéki nyelvjárásokban azonban, feltehetőleg szintén a köznyelvi jellegű *e* hang interpretációjaként, általánossá vált az első szótag zárt *ë*-s ejtismódja, így ezen a területen az *ëmbër* a jellemző változat (9. ábra), amely mind a székelyföldi, mind a mezőségi nyelvváltozatokban elképzelhetetlen.

A magyar nyelv utóbbi egy-két évszázadának történetére nem jellemző, hogy nagyobb magyar nyelvű, de különböző nyelvjárási háttérű csoportok egy helyen telepedtek volna le, és ott közösen, tartósan fennmaradó, magyar nyelvű közösséget hoztak volna létre. Így nincsenek olyan kutatások, amelyek a különböző nyelvjárások kölcsönhatásából születő új nyelvváltozat kialakulását magyar példa alapján vizsgálják. Még azon nyelvek esetében is, mint az angol, a francia, a hindi vagy a héber, amelyekre jellemzőbbek az ilyen nyelvjárások közötti kontaktushelyzetek, a 20. század második feléből vannak csak példák az új dialektusok születésének folyamatát modellező kutatásokra. A különböző nyelvi példák tanulságai, a folyamatok közti párhuzamok legújabbban már arra is lehetőséget adnak, hogy általános érvényű megállapításokat fogalmazunk meg az új dialektusok kialakulásának jellegzetességeiről (ld. Kerswill – Trudgill 2005; Britain 2018). Egy új dialektus születésének első állomása a keveredés, amikor még egymás mellett élnek a különböző változatok. Az újabb változat formálásában jellemzően mindig a legújabb generáció játssza a kulcsszerepet, mivel a gyerekek egy koherens, minél egyszerűbb rendszert próbálnak elsajátítani. A kezdeti keveredés után a kiegyenlítődés fázisában általában eltűnnek azok a jellemzők, amelyek sztereotipizálhatók, vagyis egyértelműen egy demográfiaileg kisebbségben lévő csoporthoz kötődnek, esetleg valamilyen okból stigmatizálódtak. A nyelvcsapódás során a felnövekvő újabb generációk egyre

jobban rendszerezik, „fókuszálják” a nyelvjárást, csökkentve a kezdetben meglévő nagyfokú változatosságot. Az egyes jelenségek megmaradása, új formák kialakulása és elterjedése az újonnan formálódó nyelvjárásban leginkább demográfiai okokra vezethető vissza, illetve a forrásul szolgáló változatok közötti presztízsvizonyokkal is magyarázható. Az azonban szinte bizonyos, hogy az új változat nem lesz azonosítható egyik eredeti változattal sem: „Az ilyen keveredés eredményeként létrejövő nyelvjárás azonban szinte mindig szisztematikusan különbözni fog az eredeti bevándorló nyelvjárások bármelyikétől, még azokban az esetekben is, amikor az egyik bemeneti változat egyértelműen domináns” (Britain 2018: 148 – fordítás tőlem, V.F.S.).⁶

A dialektometriai elemzés egyértelműen abba az irányba mutat, hogy a Bákó környéki csoport jellegében alapvetően székely, ami feltehetőleg demográfiai okokra vezethető vissza. Az új nyelvváltozat kialakításában egy nagyobb arányú székely lakosság játszhatott domináns szerepet; kevésbé valószínű ugyanis, hogy egy nagyobb létszámú, mezőségi eredetű nyelvváltozatot beszélő csoport magánhangzó-rendszerébe egy kisebb székely csoport nyelvváltozatának hatására egy új fonológiai különbségtétel épült volna be. A két csoport (a korábbi, kisebb létszámú mezőségi és a későbbi, nagyobb létszámú székely) hosszabb együttélése (vö. Péntek 2020), és talán a mezőségi változat presztízse lehet a magyarázat az *e* székelyestől eltérő nyíltabb, illetve zártabb ejtésére egyaránt: a beszélők (a székely gyerekek) magasabb presztízsunek, követendő mintának érzik a saját nyelvjárásuktól eltérő változatot. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a MNyA. 1960-as évekből származó hangfelvételeiből származó adatokban a nákolás és a suksükölés vonatkozásában (Vargha 2007, 2013). A Nyugat-Dunántúlon a fiatalabb beszélők az idősebbek nyelvhasználatától eltérő nákoló, illetve suksükölő alakokat preferálták, vagyis olyan változatoknak volt számukra nagyobb presztízse, amelyek eltértek az idősebbek nyelvhasználatát meghatározó nyelvjárási normától. Két közösség együttélésekor is lehetséges, hogy az egyik változat hat a másikra oly módon, hogy a beszélők a sajátjuktól eltérő változatokat preferálják, és átveszik, esetleg nem pontosan visszaadva, hanem saját perceptív bázisuk szerint interpretálva a mintát.

⁶ „But almost always the dialect that results from such mixture ends up being different in systematic ways from any of the original migrant dialects, even in cases where there is an overwhelmingly dominant input variety.”

6. Konklúzió

A Bákó környéki nyelvjárások magánhangzórendszere alapvetően székeletes, vagyis megkülönböztet zárt *ĕ* és nyílt *e* hangot, utóbbi realizációjában is többnyire jellegzetesen székely, vagyis nyíltabb, mint az északi moldvai magyar nyelvjárásokban.

Ezen a területen feltételezhetünk egy mezőségi jellegű nyelvjárás alapréteget, amelynek kimutatása jelentős eredménye a korábbi kutatásoknak. Ugyanakkor a nyelvjárások csoportosítását – a hagyományos dialektológiában és a dialektometriában egyaránt – a nagy hatókörű hangtani jelenségek, elsősorban tehát a magánhangzó-minőségek függvényében végezhetjük el; ha a mezőségi alapréteg szerint csoportosítanánk, akkor figyelmen kívül hagynánk a domináns, a nyelvjárás karakterét leginkább meghatározó székely jellegzetességeket. Ennek értelmében tipológiailag semmiképp sem vonható egybe Bákó környékének nyelvváltozata az északi nyelvjárásokkal.

A különböző eredetű nyelvjárások beszélőinek találkozásakor – az eltérő magánhangzórendszerekből következő interpretációk alapján – csak erre a területre jellemző ejtésformák jönnek létre. Ilyen az igen nyílt *e*-vel (*e*, *ä*) ejtett *meg* példája is, amelynek esetében a székely hangrendszer alapján fonológiailag interpretált mezőségi hangzóváltozat székely fonetikai realizációjáról lehet szó. A két közösség nyelvváltozatának viszonylag hosszabb egymás mellett élése, a viszonylag lassabb keveredés segíthette elő, hogy a mindkét közösség nyelvhasználatától eltérően realizálódó változatok elterjedjenek és fennmaradjanak, és így egy új, mindkét bemeneti nyelvváltozattól jellegzetesen eltérő nyelvjárás jöjjön létre. Az új változat létrejöttében – ha a *meg* példája alapján általánosíthatunk – az újonnan érkező székelyek nagyobb demográfiai súlya és a mezőségi eredetű közösség nagyobb presztízse, vagyis a magánhangzóminőségek székely rendszere és a mezőségi mintaadás játszhatott szerepet. A felvázolt folyamat feltételezi, hogy a két csoport találkozásakor a mezőségi eredetű nyelvváltozatban hiányzott a zárt *ĕ* és a nyílt *e* rendszerszerű megkülönböztetése.

Noha a Bákó környéki nyelvjárások jellegükben jóval közelebb állnak a székely nyelvjárásokhoz, mint a mezőségekhez, a *meg* példája is azt mutatja, hogy megvannak ennek a területnek a saját jellemző nyelvjárásai. Az itteni nyelvjárásokat ezért szerencsésebb – a nagyfokú hasonlóság ellenére – elkülöníteni a Tatros és a Tázló menti székely nyelvjárásoktól is. A Bákó környéki, még magyar nyelvű beszélők

nyelvhasználatának jellegzetességeire úgy érdemes tekintenünk, mint az erre a területre érvényes, saját rendszerében értelmezhető és értelmezendő nyelvi jelenségekre.

Irodalom

- Benkő Loránd (1990), A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szem­szögéből. MNyTK 188. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Bodó Csanád (2007), Követéses geolingvisztikai vizsgálat Moldvában. In: Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.), V. Dialektológiai Szimpozion. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely. 37–47.
- Bodó Csanád – Vargha Fruzsina Sára (2008), Régi nyelvatlaszok – új módsze­rek. Magyar Nyelv 104: 335–351.
- Bodó, Csanád – Vargha, Fruzsina S. – Vékás, Domokos (2012), Classifications of Hungarian dialects in Moldavia. In: Peti, Lehel – Tán­czos, Vilmos (eds), Language use, attitudes, strategies: linguistic identity and ethnicity in the Moldavian Csángó villages. Cluj-Napoca. 51–69.
- Both Csaba Attila (2017), A székelyföldi nyelv­járások atlasza anyagának állapota és felhasználási lehetőségei. In: Benó Attila – Gál Noémi (szerk.), Élőnyelvi kutatások és a dialektológia. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 71–79.
- Britain, David (2018), Dialect contact and new dialect formation. In: Boberg, Charles – Nerbonne, John – Watt, Dominic (eds), The handbook of dialectology. Wiley Blackwell, Hoboken NJ, USA.
- Gálffy Mózés (1964a), A moldvai csángó nyelv­járás hangrendszere. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 8: 31–44.
- Gálffy Mózés (1964b), A moldvai csángó nyelv­járás mássalhangzó-rendszere. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 8: 157–167.
- Gálffy Mózés (1965), A moldvai csángó nyelv­járás fonéma-variáns rendszere. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 9: 257–269.
- Goebel, Hans (2010), Dialectometry and quantitative mapping. In: Lameli, Alfred – Kehrein, Roland – Rabanus, Stefan (eds), Language and Space. Vol. 2: Language mapping. De Gruyter Mouton, Berlin. 433–457.
- Goebel, Hans (2011), Introduction aux problèmes et méthodes de l'«École dialectométrique de Salzbourg» (avec des exemples gallo-, italo- et ibéroromans). In: Pérez, Afonso Álvarez – Carrilho, Ernestina – Magro, Catarina (eds), Proceedings of the International Symposium on Limits and Areas in Dialectology (LimiAr), Lisbon 2011. Centro de Linguística da Universidade de Lisboa. 117–166.
- Grieve, Jack (2014), A comparison of statistical methods for the aggregation of regional linguistic variation. In: Szmrecsanyi, Benedikt – Wälchli, Bernhard (eds), Aggregating dialectology, typology, and register analysis. Linguistic Variation in Text and Speech. De Gruyter, Berlin. 53–87.
- Heeringa, Wilbert – Nerbonne, John (2001), Computational comparison and classification of dialects. Dialectologia et Geolingvistica 9: 69–83.

- Heeringa, Wilbert – Nerbonne, John (2013), Dialectometry. In: Hinskens, Frans – Taeldeman, Johan (eds), Language and space. An international handbook of linguistic variation. Volume III: Dutch. (Handbook of linguistics and communication science (HSK) 30/3). Walter de Gruyter, Berlin – New York. 624–646.
- Heeringa, Wilbert (2004), Measuring dialect pronunciation differences using Levenshtein distance. Groningen Dissertations in Linguistics. University of Groningen, Groningen.
- Hegedűs Lajos (1952), Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Közoktatási Kiadóvállalat, Budapest.
- Imre Samu (1971), A mai magyar nyelvjárások rendszere. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Juhász Dezső (2001), A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő (szerk.), Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest. 262–315, 460–461.
- Juhász Dezső (2004), Csángókutatás és nyelvföldrajz: egy kérdéskör tudománytörténetéhez. In: Kiss Jenő (szerk.), Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 136–167.
- Kerswill, Paul – Trudgill, Peter (2005), The birth of new dialects. In: Auer, Peter – Hinskens, Frans – Kerswill, Paul (eds), Dialect change. Convergence and divergence in European languages. Cambridge University Press, New York. 197–220.
- Kerswill, Paul – Wright, Susan (1989), On the limits of auditory transcription: a sociophonetic approach. York Papers in Linguistics 14: 35–59.
- B. Lőrinczy Éva (1953), A moldvai csángó nyelvjárás variánsai. Magyar Nyelvjárások 2: 107–119.
- MCsNyA. = A moldvai csángó nyelvjárás atlasza 1–2. Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila (szerk.) (1991), (A kiadás előkészítői: Murádin László – Péntek János.) MNyTK. 193. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- MNyA. = A magyar nyelvjárások atlasza 1–6. Deme László – Imre Samu (szerk.) (1968–1977). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Murádin László (1965), Az *ly* hang a moldvai csángó nyelvjárásban. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 9: 79–97.
- Murádin László (1980), Az *e/ë* fonémakülönbség megléte és megoszlása a romániai magyar nyelvjárásokban. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 24: 169–187.
- Murádin László (1981), Az asszociatív *á*-zás elterjedtsége a romániai magyar nyelvjárásokban. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 25: 185–192.
- Nerbonne, John – Heeringa, Wilbert – Hout, Eric van den – Kooi, Peter van de – Otten, Simone – Vis, Willem van de (1996), Phonetic distance between Dutch dialects. In: Durieux, Gert – Daelemans, Walter – Gillis, Steven (eds), CLIN VI: Papers from the Sixth CLIN Meeting. Centre for Dutch Language and Speech (UIA), Antwerp. 185–202.

- Oszkó Beatrix – Prószéky Gábor – Vargha Fruzsina Sára (2020), Nyelvjáráskutatás, számítógépes módszerek, mesterséges intelligencia. In: Péntek János – Visy Zsolt (szerk.), *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban. Pro Énlaka Alapítvány – Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Pécsi Tudományegyetem, Énlaka.*
- Péntek János (szerk.) (2016–2017), *A moldvai magyar tájnyelv szótára. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.*
- Péntek János (2020), Típusok, csoportok, tájak a moldvai magyarban. Egy régi kérdés újragondolása. *Magyar Nyelv* 116: 129–138.
- Prokic, Jenna – Nerbonne, John (2008), Recognizing groups among dialects. *International Journal of Humanities and Arts Computing* 1: 153–172.
- RMNyA. = A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–XI. kötet. Murádin László (gyűjt.) – Juhász Dezső (szerk.), (1995–2010). Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Szabó T. Attila (1959), A moldvai csángó nyelvjárás kutatás története. *Magyar Nyelvjárások* 5: 3–38.
- SzNySz. = Székely nyelv földrajzi szótár. Gálffy Mózes – Márton Gyula (szerk.) (1987). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tánczos Vilmos (2011), A moldvai csángók nyelvészeti kutatása. In: Tánczos Vilmos, Madármelven. *A moldvai csángók nyelvéről. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.* 109–185.
- Vargha Fruzsina Sára (2007), Nyelvi változók A magyar nyelvjárások atlasza hangfelvételeiben. In: Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.), V. Dialektológiai Szimpozion. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely. 279–288.
- Vargha Fruzsina Sára (2013), Az adatok kor és nem szerinti megoszlása A magyar nyelvjárások atlasza ellenőrző gyűjtésében. In: Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics, Balázs (szerk.), *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában: válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia előadásából.* Gondolat Kiadó, Budapest. 459–474.
- Vargha Fruzsina Sára (2016), A romániai magyar nyelvjárások atlasza informatizált térképlapjainak kvantitatív nyelv földrajzi vizsgálata. *Magyar Nyelv* 112: 152–163.
- Vargha Fruzsina Sára (2017), A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Vékás Domokos (2007), Számítógépes dialektológia. In: Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.), V. Dialektológiai Szimpozion. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely. 289–293.